

9. G. J. van Rijnsoever, *Sint Maarten in de Tolsteeg. Geschiedenis van de Sint Martinusparochie te Utrecht*. (Utrecht-Brussel, 1947) 69. Kok was hier bijna 40 jaar pastoor, van 1857 tot 1896.
10. De steen werd ingemetseld aan de zuidkant van het priesterkoor. Van Rijnsoever (o.c., 79) vermeldt dat de plechtigheid plaatsvond op 29 mei 1900 en werd vericht door de deken van de stad, J. G. H. C. Essink.
11. De Maar is eigenaar van de kerk sinds 1977. Met de bouw van de 37 appartementen in kerk en pastorie is begonnen op 1 maart 1988. Het ziet ernaar uit dat het werk eind 1989 zal zijn voltooid.
Een deel van de gebrandschilderde ramen heeft een nieuwe plaats gevonden in de St. Martinuskerk te Makum (Friesl.). Andere delen gingen naar het Centraal Museum en het Catharijneconvent.
12. Vgl. Carel Blotkamp „De heilsoldate moet eruit. Over Koch en Nijhoff”, *Jong Holland*, II (1986) nr. 2 (mei) 8-26. Daarin wordt o.m. melding gemaakt van samenwerking tussen K. en N. bij enkele theaterproducties. Tussen beiden was er een praktische vorm van samenwerking, gebaseerd op wederzijdse bewondering en zekere innerlijke verwantschap. Na 1941 is de vriendschap tussen Koch en Nijhoff enigszins bekoeld.
13. Mededeling van mevr. H. M. Koch-de Geer d.d. 1 juli 1988. Mevrouw Koch is op 1 augustus 1988 overleden. Pyke Koch verhuisde daarna naar een particulier pension in Den Haag.
Op minstens één schilderij is een interieur afgebeeld dat is ontleend aan dat van zijn eigen huis en wel *Leeuw in interieur I* uit 1929. Vgl. Carel Blotkamp, *Pyke Koch* (Utrecht, 1982) 29-30. Koch's laatste schilderij, door hem in 1980 in Utrecht voltooid, is getiteld *De koordanser III*. Het motief van het verweerde gebloemde behang aan weerskanten van de schoorsteen heeft de schilder ontleend aan een blouse van de huurster gelijkvloers. Blotkamp, o.c., 112. Van een „sfeer van de Springweg in Utrecht” is sprake op het doek *Achterbuurtrapsodie* uit 1929. Blotkamp, o.c., 34-35.
14. Wouter Paap, *Literair leven in Utrecht tussen de beide wereldoorlogen* (Utrecht-Antwerpen, 1970) 6-8.
15. Paap, o.c., 43.
16. *Querido's letterkundige reisgids van Nederland*. Onder redactie van Willem van Toorn. (Amsterdam, 1982) 224.
17. Nienke Begemann, *Victorine*. Amsterdam, 1988.
- Pyke Koch portretteerde Victorine Hefting op zijn grote tekening *Het wachten* uit 1941, thans in het Centraal Museum te Utrecht. Zij is de middelste van de vijf vrouwenfiguren. Vgl. Blotkamp, o.c., 60-61.
18. Begemann, *Victorine*, 124.
19. Hans van Straten, „Literatuur in Utrecht, 1923-1973”. *Jaarboek Oud Utrecht* 1973, 124. *Biografisch Woordenboek van Nederland* 3 ('s-Gravenhage, 1989) 166-168.
20. C. Blotkamp, *Pyke Koch* (Amsterdam, 1972) 42.
21. Deze anecdote staat opgetekend bij Hans van Straten, *Cola Debrot en de nachtelijke stemmen bij het Domplein* (Utrecht-Bunnik, 1985) 14. Nijhoff's eigen versie is te vinden in: *Lees maar, er staat niet wat er staat. Keuze uit de oorspronkelijke gedichten voorafgegaan door een beschouwing „Over eigen werk”*. (Den Haag, 1959. Ooievaar 47) 25. De „beschouwing” heeft Nijhoff uitgesproken in 1935.
Ook S. Vestdijk schrijft over Awater. Hij geeft een ietwat afwijkende versie van het verhaal in *Gestalten tegenover mij* (Den Haag, 1962) 120. Debrot, die er zelf bij is geweest geeft een relaas dat dichter bij dat van Nijhoff komt. Vestdijk werkt overigens in *Gestalten tegenover mij* uit zijn geheugen, zonder documenten te raadplegen.
Over *Awater* is heel wat gefilosofeerd en geanalyseerd. Nijhoff zelf spreekt er al over in zijn lezing uit 1935. De dispuuten en interpretaties daarna zijn bijeengebracht in *Nooit zag ik Awater zo van nabij*. Red. D. Kroon ('s-Gravenhage, 1981).
22. *Winkler Prins Lexicon van de Nederlandse letterkunde* (Amsterdam-Brussel, 1968) 108. Wouter Paap, o.c., 5:51.
23. N. Begemann, o.c., 133.
24. Vgl. ps. 139 (Vulg. 138) vers 10.
25. Een onderzoek in de jaargangen 1930 e.v. van De Gemeenschap heeft de befaamde bespreking niet boven water gebracht. Een verkenning in de besprekingen van het werk van Ina Boudier Bakker in het Ned. Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te 's-Gravenhage leverde in eerste instantie ook geen resultaat op. Het zou interessant zijn de precieze herkomst van deze al dan niet apocriefe anecdote te kunnen vaststellen. Plaatsing in *De Gemeenschap* lijkt niet waarschijnlijk, omdat Engelman daar in 1930 met ruzie uit de redactie is getreden om er pas in 1934 weer terug te keren.

HERMINA C. A. GROLMAN (1889-1955), EEN UTRECHTSE VOLKSKUNDIGE

In de eerste helft van onze eeuw leefden in Utrecht twee landelijk bekende vrouwelijke volkskundigen: dr C. Catharina van de Graft (1874-1969) en Hermina C. A. Grolman (1889-1955). Van de Graft is de bekendste en meest produktieve van de twee. Zij publiceerde ondermeer over middelnederlandse historische liederen (haar proefschrift uit 1904), Palmpaasgebruiken en de geschiedenis van Utrecht. Van 1925 tot 1937 was ze bestuurslid van de Vereniging Oud Utrecht. Een bekend overzichtswerk van haar hand is *Nederlandsche volksgebruiken bij hoogtijdagen* (1947)¹⁾. Over Hermina Grolman is veel minder be-

kend. De enige literatuurverwijzing die ik vond is in het *Folkloristisch woordenboek* van K. ter Laan (1949): „Grolman, mw Herm. C. A., leidster van de afdeling Volkskunde van het Ethnologisch Instituut te Utrecht; schrijfster van de *Kalenderfeesten*, 1931.

Stelde met mw Knottenbelt een *Ned. Folkloreskalender* samen, 1935²⁾. Meer gegevens over Grolman, bijvoorbeeld in de vorm van een necrologie in één van de volkskundige bladen, vond ik niet. Wie was Hermina Grolman? Waar heeft ze zich mee beziggehouden?

Portret van Hermina Grolman uit 1906, geschilderd door haar vader Anthonij Grolman. Het schilderij is in bezit van H. Grolman in Balkbrug.

Afkomst en werkzaamheden

Hermina Constantia Anthonia Grolman is geboren in Utrecht op 1 maart 1889 aan de Begijnekade nummer 16, als dochter van Anthonij Everhardus Grolman en Hermina Grolman-Euwe³). Anthonij Grolman (1843-1926) was een verdienstelijk kunstschilder. Vanaf 1880 schilderde hij bijvoorbeeld een groot aantal Utrechtse tot sloop of verbouwing bestemde panden⁴). Mevrouw C. C. S. Wilmer schreef onlangs een boekje over de 24 aquarellen die hij in 1889 - het geboortjaar van Hermina - maakte van het interieur van het stedelijk Museum van Oudheden. In 1889 was Anthonij Grolman 46 jaar oud, zijn vrouw Hermina Euwe 29.

Anthonij Grolman was al eerder gehuwd geweest, in 1870 met Louisa Schmid. Hun zoontje Constant, geboren in 1871, leefde maar vijftien maanden. Louisa Schmid overleed op 2 juli 1881. Enkele jaren later huwde Anthonij Grolman met Hermina Euwe. Het gezin bestond uit drie dochters en een zoon. Dat het Nederlands-Hervormde geloof serieus genomen werd blijkt uit het feit dat Hermina's jongere broer predikant werd en dat beide zussen met een predikant trouwden⁵). Hermina Grolman bleef ongehuwd.

Omdat Anthonij Grolman uit liefdeberij een stamboom bijhield weten we vrij veel over de opleiding van zijn dochter Hermina⁶). Na haar eindexamen aan de HBS voor meisjes te Utrecht koos Hermina Grolman voor het handwerken. In 1910 deed zij eindexamen „onderwijzer nuttige handwerken“ en in 1912 slaagde ze voor het Rijksdiploma aan de school voor kunstnijverheid te Amsterdam. Het examen „Fraaie handwerken“ behaalde ze in 1914. Een carrière als lerares handwerken leek in het verschiep te liggen. April 1914 werd zij ook als zodanig benoemd aan de Nederlands Hervormde HBS voor meisjes aan het Oudkerkhof te Utrecht. Ze werd aangenomen voor acht lessen per week⁷).

Al in 1912 had Hermina Grolman zich tevens verbonden „als particulier assistente voor de morgenuren aan het laboratorium bij dr Kohlbrugge“. Binnen de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Utrecht werden begin deze eeuw leerstoelen gecreëerd voor Sociale aardrijkskunde en Ethnologie ofwel volkenkunde (nu: Culturele antropologie). In deze laatste functie werd de medicus J. H. F. Kohlbrugge benoemd, die jarenlang in Nederlands-Indië had gewerkt⁸). In de beginperiode moest hij waarschijnlijk alle onderwijs- en onderzoeksactiviteiten alleen verrichten. Het is daarom niet verwonderlijk dat hij behoefte had aan een particulier assistente. Het is niet waarschijnlijk dat Hermina Grolman al vanaf het begin volkkundige heeft willen worden. Een wetenschappelijke carrière lag in die tijd zeker niet voor de hand voor een meisje. Tevens had zij zich dan op een universitaire opleiding moeten richten. In plaats daarvan liet ze zich opleiden tot lerares handwerken. Haar activiteiten als particulier assistente waren aanvankelijk waarschijnlijk niet meer dan een bijverdienste naast het onderwijs dat zij volgde.

Het werd waarschijnlijk steeds moeilijker om de twee banen met elkaar te combineren. Oktober 1915 vroeg Grolman de HBS verlof voor dinsdag- en vrijdagmiddag om prof. Kohlbrugge bij het onderwijs te assisteren. Dit verlof werd geweigerd door de regenten van de burgerscholen⁹). In 1916 nam Grolman ontslag bij de HBS¹⁰) om zich in januari 1917 ook voor de middagen aan het laboratorium van Kohlbrugge te verbinden. Het is mij niet bekend of Hermina Grolman voor haar activiteiten bij prof. Kohlbrugge betaald werd. Volgens haar personeelskaart bij de Rijksuniversiteit Utrecht, mij vriendelijk ter beschikking gesteld door de universiteit, trad zij daar op 1 mei 1922 in dienst. Mogelijk betaalde Kohlbrugge zijn „particulier assistente“ uit eigen zak. In 1922 werd Hermina Grolman op voorspraak van Kohlbrugge aan-

gesteld als bibliotheekbeambte, eerst tijdelijk en later met een vaste aanstelling¹¹).

Het was Kohlbrugge's bedoeling dat Grolman ingeschakeld zou worden bij het onderwijs. In een brief van 5 maart 1922 schrijft hij aan de curatoren van de Rijksuniversiteit „dat hij het wenschelijk acht dat Me-juffr. H. Grolman, sedert vele jaren aan het Ethnologisch Instituut verbonden, tot ambtenaresse benoemd wordt. Zij verdient deze benoeming niet alleen op grond van haar dienstjaren, maar ook van wege haar gebleken bruikbaarheid en ijver, haar aanleg voor wetenschappelijk werk en haar geschiktheid om voordrachten te houden voor studenten en deze verder bij eigen onderzoek voort te helpen¹²”. Een andere belangrijke activiteit van Grolman was het bijhouden van een systematische kaart-catalogus op het gebied van de volkenkunde. In een brief aan de curatoren van 19 januari 1923 schrijft Kohlbrugge over de werkzaamheden van Grolman dat ze voornamelijk werkt aan deze Centrale Volkenkundige Catalogus „die thans sedert tien jaren bewerkt wordt¹³”. Van meet af aan vormde de folklore een belangrijk onderdeel van deze catalogus¹⁴), een deelgebied waarop Grolman zich later zou specialiseren.

In de loop der jaren ontwikkelt Grolman zich tot wetenschappelijk onderzoekster. In 1921 publiceert ze in het tijdschrift *Volkskunde* een artikel over „De betekenis van het haar in de volkenkunde”. Ze omschrijft zich in dit artikel als „assistente van het Ethnologisch Instituut te Utrecht”. Het artikel is een literatuurstudie waarin verschillende primitieve culturen met elkaar vergeleken worden. Binnen de primitieve denkwijze wordt het haar beschouwd als een zetel van kracht en van de ziel. Een door Grolman genoemd voorbeeld uit de bijbel is Simson, die zijn kracht verliest als zijn haren afgeknipt worden. Het artikel is goed gedocumenteerd, een kenmerk van alle publikaties van Grolman. Haar werk aan de Centrale Volkenkundige Catalogus zal hier gunstig toe bijgedragen hebben.

Hermina Grolman als volkskundige

De latere publikaties van Hermina Grolman handelen over volksgebruiken in Nederland. In het *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* publiceert ze over „Volksgebruiken bij sterven en begraven in Nederland” (1923), „De winterfeesten in Nederland” (1926), en „De zomerfeesten in Nederland” (1929). Beide laatste omvangrijke studies werden in 1931 gebundeld in haar magnum opus *Nederlandsche volksgebruiken naar oorsprong en beteekenis: kalenderfeesten* (Zutphen 1931). Grolman publiceerde haar belangrijkste werken dus in een aardrijkskundig tijdschrift, de achtergrond hiervan is de nauwe band die aan de Rijksuniversiteit Utrecht bestond tussen Sociale aardrijkskunde en Ethnologie.

De verwetenschappelijking van de volkskunde kwam in Nederland pas op gang aan het begin van onze eeuw¹⁵). In dit verband moet vooral de naam van Jos. Schrijnen (1869-1938) genoemd worden. Deze

hoogleraar te Nijmegen, hij doceerde ook enkele jaren in Utrecht, was lange tijd de enige in dit land met een leeropdracht waarin de volkskunde was opgenomen. In 1915 en 1917 publiceerde hij in twee delen zijn *Nederlandsche volkskunde*, het eerste systematische overzichtswerk met wetenschappelijke pretenties op dit terrein. In zijn voorwoord tot dit werk omschreef Schrijnen de volkskunde als „de systematische, rationeele navorsching van den ondergrond der kultuur. Zij is de ethnologie der kultuurvolken¹⁶”. Hiermee is tegelijkertijd de band met de ethnologie aangegeven. Zowel de ethnologie als de volkskunde hielden zich bezig met *primitieve* culturen. Onder invloed van het biologisch evolutionisme van Darwin ontwikkelden negentiende-eeuwse ethnologen als E. B. Tylor (1832-1917) en L. H. Morgan (1818-1881) evolutie-modellen voor maatschappijen. Elke maatschappij zou een bepaalde ontwikkeling doormaken, van de primitieve jagers- en verzamelaarssamenleving tot onze geïndustrialiseerde stedenmaatschappij. De ethnologen bestudeerden de primitieve derde wereld culturen terwijl de volkskundigen de primitieve *roots* van onze eigen samenleving trachtten te traceren. Deze zouden nog het best bewaard zijn gebleven op het platteland (de „survival”-theorie, het gaat hier om de resten van de oude Germaanse culturen).

Tylor dacht dat de primitieve samenleving gekenmerkt werd door een vorm van animisme: het geloof dat mensen maar ook dieren, planten en voorwerpen een ziel hebben¹⁷). Vanuit haar ethnologische achtergrond sloot Grolman zich bij deze gedachte aan. In haar boek over de kalenderfeesten schrijft ze: „De tegenwoordige oude volksgebruiken, die wij met den naam 'Folklore' aanduiden, zijn immers slechts survivals van oude reeds lang vergeten handelingen, die niet uit het Christendom stammen, maar uit de reeds lang verdrongen heidense denkbelden en dikwijls zelfs van praehistorischen aard zijn. Gewoonlijk berusten zij op de magie en de animistische denkwijze¹⁸”. Ze classificeert de verschillende kalenderfeesten daarom in zes categorieën, op basis van de betekenis of verklaring die zij er aan hecht: magische riten, vruchtbaarheidsriten, animistische riten, polytheïstische riten, symbolische riten en Christelijkheidense riten.

In haar artikel over de gebruiken bij sterven en begraven gaat ze uit van de vrees die de primitieven voor de dode koesterden. De ziel van de overledene zou nog enige tijd in en rond het dode lichaam rondwaren. De naaste bloedverwanten moesten zich hiertegen beschermen omdat anders de ziel, en daarmee ook de dood, zich aan hen zou hechten. Tevens zou het lijk een doodopwekkende kracht bezitten. De volksgebruiken waren gericht op bescherming van de nabestaanden. Ook de ziel van de overledene trachtte men te beschermen tegen boze machten.

Hedendaagse volkskundigen beschouwen een dergelijke denkwijze, die alles wil terugvoeren op resten van oude Germaanse culturen, als verouderd. In de tweede herziene druk van zijn *Nederlandsche volkskunde* uit 1930 schreef Schrijnen al: „Persoonlijk ben ik trouwens tot de overtuiging gekomen, dat heel wat

Hermina Grolman met Prof. Kohlbrugge in het Ethnologisch Instituut van de R.U.U., tussen 1922 en 1935.

Foto: Collectie Universiteitsmuseum Utrecht.

van hetgeen van Germaanschen of Indo-europeeschen oorsprong wordt geacht, met meer recht aan overeenkomstige trekken in de menschelijke psyche kan worden toegeschreven. (. . .). Men bedenke toch, dat overdrijving schaaft, en beschouwe niet elk gebak als survival of symbool en niet elken borrel als plengoffer aan goden of geesten gebracht. Men hebbe open oog niet alleen voor rudiment, maar ook voor natuurvorm¹⁹⁾.

Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde de volkskunde zich tot een sociale wetenschap. Onderwerp van onderzoek zijn nu de alledaagse aspecten van het menselijk bestaan, de wijze waarop mensen hun leven vorm geven. Tegenwoordig gaat het om de *sociaal-historische context* van gewoonten en gebruiken²⁰⁾.

In de vergetelheid

Hermina Grolman was het meest produktief in de jaren twintig, tussen haar dertigste en veertigste levensjaar. Naast genoemde publikaties heeft ze tussen 1929 en 1932 nog een aantal kleinere stukken gepubliceerd in *Eigen volk: Algemeen tijdschrift voor volkskunde (folklore) en dialect voor Nederland, Oost- en West-Indië, Vlaanderen, Zuid-Afrika en Noord-Amerika*. Daarna werd het stil, hoewel haar werkzaamheden op het Ethnologisch Instituut gewoon doorgingen. Ook buiten de universiteit ontplooidde Grolman activiteiten. In 1939 zat ze bijvoorbeeld in een aantal subcommissies van de Volkskundecommissie der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, het huidige P. J. Meertensinstituut²¹⁾. Mogelijk werkte Grolman in de jaren dertig aan een vervolg op haar boek over de kalenderfeesten. De titel van dit boek doet vermoeden dat meerdere delen gepland waren²²⁾.

Prof. Kohlbrugge ging in 1935 met emeritaat. Als opvolger werd H. Th. Fischer (1901-1976) benoemd, echter niet als hoogleraar maar als lector²³⁾. Ingaande

1 januari 1943 werd Hermina Grolman benoemd tot „vast-assistente bij de volkenkunde“²⁴⁾, het Instituut was toen gevestigd aan de Drift 29. De anti-nazistische activiteiten van Fischer leidden 22 februari 1944 tot zijn ontslag als lector²⁵⁾. Als enige overgeblevene op het instituut nam Grolman de lopende zaken waar²⁶⁾, het onderwijs was toen al stil komen te liggen. Na de oorlog keert Fischer terug, nu als hoogleraar. Grolman wordt weer één van zijn assistenten.

Van na de oorlog zijn geen publikaties van Hermina Grolman bekend. De volkskunde was in en door de oorlog in het slop geraakt. Veel volkskundigen hadden zich te nauw met de Duitsers verbonden. De volkskunde zoals die door Hermina Grolman beoefend werd, was uit de mode geraakt. Niemand wachtte nog op een vervolgdeel op de kalenderfeesten. Daarnaast heb ik het vermoeden dat, na de benoeming van Fischer, Grolmans werkzaamheden op het instituut steeds meer op administratief en bibliotheektechnisch vlak kwamen te liggen. Als Grolmans activiteiten afgemeten kunnen worden aan die van haar opvolgster, waarover we uitgebreid zijn ingelicht door een brief van Fischer aan de curatoren²⁷⁾, dan zou na de oorlog haar taak bestaan hebben uit het bijhouden van de internationale volkenkundige catalogus, het verzorgen van de in- en uitgaande post, de verzorging van het financiële beheer van het instituut, het bijhouden en catalogiseren van de bibliotheek en het verrichten van administratieve werkzaamheden in verband met colleges en tentamens en dergelijke²⁸⁾.

Wat verder nog meespeelde was dat Grolman was gaan sukkelen met haar gezondheid. In een brief van 14 december 1950 aan de Secretaris van het college van curatoren²⁹⁾ merkt Fischer op dat „de gezondheidstoestand van Mejuffrouw H. C. A. Grolman van dien aard [is], dat het instituutswerk daar de weerslag van ondervindt. Hoewel er nog geen directe aanleiding is om aan vervroegde pensionering te denken,

te minder omdat Mej. Grolman, gezien de financiële consequenties die deze voor haar zal hebben, daar tegen opziet, meen ik dat het gewenst is dat met de mogelijkheid er van reeds thans rekening wordt gehouden". Grolman had eenvoudigweg geen tijd en energie meer om zich met wetenschappelijk onderzoek bezig te houden. Ingaande 1 april 1954 krijgt Hermina Grolman, wegens het bereiken van de 65-jarige leeftijd, eervol ontslag als vast-assistente bij de volkenkunde³⁰).

Hermina Grolman woonde haar gehele leven in Utrecht³¹). Het ouderlijk huis aan de Begijnkade 16 verliet ze pas in 1926, na het overlijden van haar beide ouders. Tot aan het begin van de oorlog woonde ze in de Burgemeester Reigerstraat. Ze deelde deze woning met een zekere J. de Nooi, ambtenaar bij de SHV, mogelijk een onderhuurder. Later verhuisde Grolman naar de Prinsenstraat, waar ze tot haar dood bleef wonen samen met een huishoudster. De oudste zoon van de broer van Hermina Grolman kan zich „Tante Mini" nog goed herinneren. In 1936 ging hij in Utrecht medicijnen studeren en kwam wekelijks bij zijn tante op theevisite. Hij omschrijft Hermina Grolman als „een dikke gezette dame, een matrone met een rond en bol gezicht"³²).

Hermina Grolman overleed op 24 juni 1955, vijftien maanden na haar pensioering, te Utrecht³³). Ze werd begraven vanuit de Prinsenstraat. Het was een sobere begrafenis met weinig mensen. Aanwezig waren enkele familieleden, waaronder bovenvermelde neef, en de huishoudster met haar zus. Er was waarschijnlijk niemand van de universiteit, ook prof. Fischer niet die pas in 1970 met emeritaat ging. Ook vanuit volkskundige hoek was niemand vertegenwoordigd. Het is mij niet bekend met welke volkskundigen Grolman persoonlijke contacten onderhield. C. Catharina van de Graft woonde op een steenworp afstand van Hermina Grolman in de Parkstraat. Hermina Grolman ligt begraven op de Tweede Algemene Begraafplaats „Kovelswade" in een graf met haar beide ouders.

Ahornstraat 17 bis
3552 CD Utrecht

Albert van der Zeijden

Publikaties van Hermina C. A. Grolman

„De betekenis van het haar in de volkenkunde", in: *Volkskunde* 26 (1921) 153-157; 161-182.

„Volksgebruiken bij sterven en begraven in Nederland", in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2e serie, 40 (1923) 359-393.

„De winterfeesten in Nederland", in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2e serie, 43 (1926) 685-721; 798-828.

„Les traditions magico-religieuses des fêtes calendaires", in: *Institut international d'anthropologie. IIIe session Amsterdam 20-29 septembre 1927* (Parijs 1928) 525-530.

„De zomerfeesten in Nederland", in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2e serie, 46 (1929) 593-643; 743-781.

„Oude en nieuwe tijdrekening, oude en nieuwe mei, oud en nieuw allerheiligen, meikersen in de maand juni, enz.", in: *Eigen volk* 1 (1929) 283-284.

„Een Germaansche opvatting in het hedendaagsche volksleven behouden", in: *Eigen volk* 1 (1929) 346.

„Karnversje en het Friesche zuivelbedrijf naar aanleiding van een bezoek aan 't Friesch museum te Leeuwarden", in: *Eigen volk* 2 (1930) 18-24.

Nederlandsche volksgebruiken naar oorsprong en betekenis: Kalenderfeesten (Zutphen 1931).

Boekbesprekingen:

H. W. Heuvel, *Oud-Achterhoeksche boerenleven* (Deventer 1927), besproken in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2e serie, 45 (1928) 98-103.

W. N. Broekhuysen en J. Muiderman, *De wijde wereld (Aardrijkskundig leesboekje)* (Wageningen 1929), besproken in: *Eigen volk* 1 (1929) 252-253.

C. K. Elout, *In kleuren en kleeren. Nederlandsche volksdrachten* (Amsterdam z.j.), besproken in: *Eigen volk* 4 (1932) 82-84.

Lezing:

„Het Midwinterfeest in Nederland", een samenvatting van deze lezing in: J. B. L. Hol., „Geografische kring", in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 2e serie, 42 (1925) 303-305, aldaar 304.

Noten

1. Over Van de Graft zie: P. J. Meertens, „Bij de zeventigste verjaardag van dr C. Catharina van de Graft", in: *Volkskunde* 46 (1944) 283-290 en P. J. Meertens, „In memoriam dr C. Catharina van de Graft", in: *Volkskunde* 70 (1969) 318-319.
2. K. ter Laan, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België* ('s-Gravenhage/Batavia 1949) 123.
3. Gegevens ontleend aan de burgerlijke stand.
4. Zie C. C. S. Wilmer, *Museum op zolder* (Utrecht 1988) 35.
5. Vriendelijke mededeling van H. Grolman, oudste zoon van de broer van Hermina Grolman.
6. De informatie in deze en de volgende alinea is ontleend aan aantekeningen van Anthonij Grolman bij deze stamboom. De stamboom is in het bezit van H. Grolman, voornoemd.
7. Zie de notulen van de vergaderingen van het college van regenten van de burgerscholen van de Nederduitsche Hervormde gemeente Utrecht, pagina 76 (vergadering 21 maart 1914) en 78 (vergadering 7 april 1914), Gemeente Archief Utrecht (GAU), inventaris 76 (Archief van de diaconiescholen der Nederduitsche Hervormde gemeente te Utrecht, sinds 1913 Nederduitsche Hervormde Gemeentescholen te Utrecht), nr. 548.
8. *De Utrechtsche universiteit 1815-1936* (Utrecht 1936) 357 en 360-370 en H. W. von der Dunk e.a. (redactie), *Tussen ivoren toren en grootbedrijf. De Utrechse universiteit, 1936-1986* (Maarsse 1986) 487.
9. GAU, inventaris 76, nr. 548, pagina 133.
10. Zie de notulen van de vergadering van het college van regenten van de Nederduitsche Hervormde burgerscholen, 15 september 1916: GAU, inventaris 76, nr. 548, pagina 159. Het eervol ontslag werd verleend ingaande 1 november 1916.
11. Zie de brief van 1-12-1924 van de bibliothecaris van de Rijksuniversiteit A. Hulshof aan de secretaris van curatoren, waarin deze Grolman voordraagt voor een vaste benoeming tot bibliotheekambtenaar. De toestemmingsbrief van het ministerie dateert van 30 juni 1926. Beide brieven bevinden zich in het Archief van de Cura-

- toren van de Rijksuniversiteit Utrecht, berustend in het Rijksarchief Utrecht (RAU), inventaris 59, map 1384.
12. RAU, inventaris 59, map 1484.
 13. RAU, inventaris 59, map 1384.
 14. Over deze Centrale Volkenkundige Catalogus zie: J. H. F. Kohlbrugge, „De systematische kaart-catalogus voor de volkenkunde aan het ethnologische instituut te Utrecht”, in: *Bibliotheekleven: orgaan der centrale vereniging voor openbare leesalen en bibliotheken en van de Nederlandsche vereniging van bibliothecarissen* 6 (1921) 99-114.
 15. Over de geschiedenis van de volkskunde in Nederland zie: P. J. Meertens, „Volkskunde” in: *Eerste Nederlandse Systematisch Ingerichte Encyclopaedie* deel 3 (Amsterdam 1947) 277-286; J. J. Voskuil, „Geschiedenis van de volkskunde in Nederland: portret van een discipline”, in: *Volkskundig bulletin* 10 (1984) 50-63; Gerard Rooijackers, „Volkskundige perspectieven”, in: *Brabantia* 38 (1989) nr. 3, 3-7.
 16. Jos. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde* (Tweede herziene druk Zutphen 1930) IX.
 17. Zie Peter Kloos, *Culturele antropologie: een inleiding* (Amsterdam 1976) 20-23, 202.
 18. Hermina C. A. Grolman, *Nederlandsche volksgebruiken: kalenderfeesten* (Zutphen 1931) XI.
 19. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde*, 17-18.
 20. Vergelijk Rooijackers, „Volkskundige perspectieven”, 5: „Niet uit hun context gehaalde 'relicten', maar de functies, de betekenissen en de onderlinge samenhang van cultuurverschijnselen, beschouwd vanuit een ontwikkelingsperspectief, vormen het object van de moderne volkskunde.”
 21. Zie de jaarverslagen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Grolman zat in de commissies voor „klederdrachten”, „volksfeesten en gebruiken” en in die van „kinderspel”.
 22. Zie ook de recensie van haar boek door J. Rasch in *Eigen volk* 4 (1932) 16: „De ondertitel 'Kalenderfeesten' doet vermoeden dat op dezelfde wijze ook de andere Nederlandsche volksgebruiken zullen geboekstaafd worden. Hieronder is dan een begin gemaakt van een goed gedocumenteerd uitvoerig werk over de Nederlandsche Ethnografie, het welk tot nu toe niet bestond.”
 23. Von der Dunk, *Tussen ivoren toren en grootbedrijf*, 487. Dankzij het fonds ten behoeve van Indologische studiën verwierf Fischer zich alsnog een leerstoel, namelijk die van „De vergelijkende volkenkunde van Nederlands-Indië”.
 24. Volgens gegevens op haar personeelskaart van de Rijksuniversiteit Utrecht, mij vriendelijk ter beschikking gesteld door de universiteit.
 25. Von der Dunk, *Tussen ivoren toren en grootbedrijf*, 487.
 26. Zie bijvoorbeeld de brief van de Secretaris van het College van Curatoren aan de Secretaris Generaal van Onderwijs, wetenschap en cultuur d.d. 12 juni 1944 waarin deze voorstelt, wegens het ontslag van Fischer, Grolman te machtigen het geldelijk beheer over het Volkenkundig Instituut te voeren. Deze brief berust in het RAU, inventaris 59, nr. 2130. De Rijksuniversiteit Utrecht was zo vriendelijk mij inzage te geven ook in stukken daterend van na 1939.
 27. RAU, inventaris 59, map 1484.
 28. C. Offringa herinnert zich Hermina Grolman als Fischers factotum. „Ze behoorde tot die oude jonge-juffrouwen waarop vroeger hele families en aan de universiteit instituutjes dreven. Ze wisten alles, deden alles en boezemden een heilig ontzag in.” C. Offringa in een brief aan de auteur, 13 augustus 1989. Dr. Offringa was tot aan zijn pensionering universitair hoofddocent bij de vakgroep geschiedenis van de Rijksuniversiteit Utrecht en studeerde na de oorlog Indologie en Indisch recht te Utrecht.
 29. RAU, inventaris 59, map 2130.
 30. Zie de ontslagbrief in het RAU, inventaris 59, map 1484.
 31. Zie de adresboeken van de gemeente Utrecht.
 32. Telefonische mededeling van H. Grolman, 1989.
 33. Inlichting uit het bevolkingsregister.

INGEKOMEN

Reactie op boekenschouw in Maandblad Oud Utrecht april 1989

Als auteur van het midden vorig jaar verschenen boek „Sint Maarten schutspatroon van Utrecht” wil ik gaarne reageren op de recensie van dr A. Vernooy in Maandblad Oud Utrecht van april 1989.

Het bovengenoemde boek bevat de weerslag van een onderzoek naar de verering van Sint Maarten - Martinus van Tours - in (voornamelijk) het middeleeuwse Utrecht; zowel zijn kerkelijke als volkse verering komen aan bod.

Het leeuwendeel van deze publicatie wordt gevormd door een reconstructie van de getijden zoals die in de middeleeuwen in de Utrechtse kapittelkerken gevierd zouden kunnen zijn. Daartoe raadpleegde ik een aantal laat-middeleeuwse liturgische handschriften afkomstig uit de Mariakerk die zich in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek bevinden.

Zoals ik in mijn voorwoord op pagina 7 reeds mee-

deelde dienen de hoofdstukken 4 (oorsprong en vorm van het officie) en 5 (algemeen overzicht van de ontwikkeling van het gregoriaans) als achtergrondinformatie bij hoofdstuk 6, waarin de reconstructie en verantwoording van de bronnen zijn opgenomen.

Het is mij dan ook niet duidelijk wat dr Vernooy voor heeft met het op zijn onvolledigheid uitputten van hoofdstuk 5.

Het is nimmer mijn bedoeling geweest in mijn boek uitgebreide hoofdstukken te wijden aan onderwerpen als deze waarover boekwerken te schrijven zijn, maar om inderdaad een samenvatting te geven en de gebruikte handschriften te plaatsen in de tijd.

Bovendien, waarom zo tendentieuze geschreven over de melding die ik maak van het verschijnen van het Graduale Lagal in de Lagalnotatie van Chris Hakkenes? De Lagalnotatie werd ontwikkeld uit de kwadraatnotatie en is dus per definitie een volgend stadium in de ontwikkeling van de gregoriaanse notatie. Dat de Lagalnotatie (nog) niet door iedereen aanvaard